

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. На сучасному етапі формування соціально орієнтованої економіки європейського типу в Україні особливої актуальності набуває проблема соціально-економічного розвитку сільських поселень.

Глибока економічна криза 90-х р. і соціальні втрати, якими супроводжувалося реформування аграрної сфери, зумовили такі негативні явища, як низький рівень зайнятості сільських жителів, занепад соціальної інфраструктури села, наростання депопуляції населення, прискорення обезлюднення й відмирання сіл.

З 1993 р. чисельність сільського населення щорічно скорочувалась на 132 тис. осіб і зменшення його відбувається прогресуючими темпами. Лише за 3 останні роки чисельність сільського населення щорічно зменшувалась в середньому на 200 тис. осіб. Темпи його зменшення вищі, ніж усього населення, у тому числі міського. Водночас зменшується частка сільського населення в загальній чисельності населення України. Якщо на 1 січня 1991 р. сільське населення становило 32,5 % від загальної кількості населення, то на початок 2008 р. воно становить 31,7 %. Кількість сільських населених пунктів із 1991 р. до 2008 р. зменшилась на 341 одиницю, із 28 845 одиниць у 1991 р. до 28504 одиниць станом на 1 квітня 2008 р. Нині в Україні налічується близько 8 тис. сіл, що втратили можливість самовідтворення населення. Вікова структура сільського населення деформована, частка осіб працездатного віку становить лише 53 % [1].

У своїй більшості селяни сьогодні живуть, як і сто років тому: без централізованого газо- й водопостачання, каналізації, елементарних побутових послуг, кваліфікованої медичної допомоги. Усе це особливо контрастує на тлі сільської місцевості економічно розвинутих країн Європи чи Північної Америки, де немає суттєвої різниці в умовах проживання сільських і міських жителів.

Світова практика свідчить, що недостатня увага до соціального розвитку села може призвести до ліквідації сільського устрою, до зникнення села як особливого соціуму.

Проблема комплексного соціального розвитку українського села залишається надто гострою й такою, що має стабільну тенденцію до подальшого погіршення. Тому сьогодні необхідно розробка та запровадження першочергових заходів щодо покращення соціально-економічних процесів розвитку села.

Аналіз наукових досліджень. Різні аспекти вирішення проблем удосконалення економічного механізму управління розвитком села, визначення стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку сільських територій висвітлені в наукових працях вітчизняних учених: В.Г. Андрійчука, В.Я. Амбросова, В.В. Вітвіцького, П.І. Гайдуцького, О.І. Кочерги, В.І. Куценко, Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка, М.К. Орлатого, І.В. Прокопи, В.П. Рябоконя, П.Т. Саблука, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишина та ін. Ко-

жен з авторів висвітлює певні аспекти соціально-економічного розвитку села й підтверджує важливу його роль у підвищенні рівня життя сільського населення. Разом з тим соціальна сфера села, як економічна категорія, є об'єктом широкого соціально-економічного та демографічного вивчення. Вирішення цієї проблеми потребує аналізу та впровадження негайних першочергових практичних заходів. Незадовільний стан соціально-економічної сфери вітчизняних сільських поселень, масштабність цієї проблеми, практичне значення й недостатня теоретична розробленість зумовили актуальність теми.

Виклад основного матеріалу. Чисельність сільських жителів на початок 2009 р. складає 14,7 млн. осіб і за останні 15 років скоротилася на 1,8 млн., або на 12 %, а чисельність дітей шкільного віку в сільській місцевості зменшилась на третину і складає лише 1,3 млн. осіб. За межею бідності знаходиться 15,5% загальної кількості селянських господарств, у 25% — сукупні витрати не перевищують рівень прожиткового мінімуму [2].

Зниження народжуваності, погіршення стану здоров'я та інтенсивна міграція сільського населення, у тому числі маятникова трудова міграція до міст України, трудова міграція жителів західних і прикордонних регіонів до інших держав — Італії, Іспанії, Португалії, Росії — помітно погіршують прогноз формування його структури за основними віковими групами, а відтак перспективи збереження не лише демографічного, але й трудових ресурсів потенціалу сільської місцевості як значущої складової національного людського капіталу.

Через масове безробіття й безнадію, нестерпні умови життя найбільш активна частина селян виїхала із сіл у пошуках кращої долі, унаслідок чого розпадаються сім'ї, діти зростають без належного догляду й виховання. Різко посилилась деформація вікової структури сільського населення. Сьогодні на кожну тисячу працездатних в селі припадає близько 760 пенсіонерів і непрацездатних [3].

Розруха в аграрному секторі призвела до того, що сільське господарство стало для сільської молоді неперспективною сферою діяльності. За незначними винятками, в селах або неможливо отримати роботу в сільськогосподарському підприємстві, або запропонований розмір оплати праці неприйнятний для молоді й активної людини. Невтішні й перспективи організації чи успадкування фермерського господарства: важкі умови функціонування більшості цих господарств стримують розвиток фермерського укладу. За даними соціологічних досліджень, лише 9% молодих селян організували власне фермерське господарство або збираються це зробити. Не влаштовує молодь і важка малопродуктивна праця в особистих селянських господарствах, де практично неможливо організувати ефективне товарне виробництво. Погіршується якість та рівень освіти сільської молоді, збільшується частка тих, хто має

лише базову загальну та початкову освіту, причому найвідчутніше це виявляється серед 15—19-річних селян. Це тісно пов'язано з незадовільними матеріальними умовами життя більшості сільських жителів та критичним станом мережі сільських загальноосвітніх закладів [4].

Сьогодні 71% сіл не мають дошкільних установ, 41% — клубів і будинків культури, 50% — середніх навчальних закладів. Дільничні лікарні є в 2% сільських населених пунктів, амбулаторно-поліклінічні установи — в 12%, фельдшерсько-акушерські пункти — в 57% сел. Газопроводи є тільки в 36% сіл, дороги із твердим покриттям — в 58%, а централізованим водопостачанням забезпечене всього 22% населених пунктів [1].

Відбувається послідовне згорання мережі установ культури на селі. Це приводить до того, що сьогодні половина сільських населених пунктів взагалі не має ні стаціонарних, ні пересувних форм культурного обслуговування. Практично припинила своє існування на селі сфера побутового обслуговування.

Погіршення матеріальних умов життя і праці більшості селян, згорання фізкультурно-масової та оздоровчої роботи спричинило негативний вплив на фізичне здоров'я молоді, її психоемоційний стан, стимулювало поширення негативних відхилень у поведінці, уживання алкоголю, наркотичних та психотропних речовин.

Таким чином, найгострішими проблемами сільських поселень залишаються відсутність мотивації до праці, безробіття, трудова міграція, тяжкий психоемоційний стан, бідність і занепад соціальної інфраструктури.

Підхід, що застосовується до розвитку сільської місцевості в Європі й Америці, принципово відрізняється від вітчизняного. Так, у США система пільгового кредитування для села була запроваджена ще на початку минулого сторіччя, коли Департамент сільського господарства, заснований з ініціативи Авраама Лінкольна, розробив курс фінансової підтримки дрібного й середнього фермерства.

Сьогодні фермер у США має широкий доступ до розвиненої мережі кредитування із приватних, кооперативних і державних фінансових джерел. Однак одним з найважливіших ресурсів є Федеральна система кредитування ферм, що складається із трьох груп банків, кожна з яких наділена специфічними функціями: кредитування придбання нерухомості, кредитування закупівель сільськогосподарського інвентарю та насінного фонду, кредитування кооперативів [5].

Розвиток сільської інфраструктури у США здійснюється шляхом кредитування кооперативів, які функціонують як громадська організація: не платять податків, не заробляють прибутки для інвесторів, працюють винятково на себе й на збереження низьких тарифів для особистого користування членів кооперативу. Пільгові кредити значно дешевше позичок комерційних банків і надаються на тривалий строк — до 35 років під 3,5% річних, коли простий банківський кредит на розвиток соціальної інфраструктури видають під 8—9% річних. Застава для одержання кредиту — повний обсяг майна кооперативу, тому люди прагнуть сплатити заборгованість вчасно. За допомогою планової реалізації програм кредитування електромережами забезпечено 99% сільської місцевості, по-

криття з водопостачання й каналізації становить приблизно 80—85%. Доступ до телекомунікаційного сервісу становить 92—95% для базового покриття і 58% — для інтернет-ресурсів. Для порівняння: в Україні всього 8 сіл мають свої сайти в мережі Інтернет [5].

У ряді розвинених західноєвропейських країн, таких як Франція, Великобританія, Голландія, Ірландія, Німеччина, Іспанія невід'ємною складовою програми комплексного соціально-економічного розвитку села є заняття сільським туризмом. У розвинених країнах туристичні поїздки в села й у сільську місцевість посідають уже друге місце після відпочинку на море. Світова практика підтверджує, що сільський туризм активно сприяє рішенню основних соціально-економічних проблем села. Розвиток сільського туризму впливає:

- на вирішення соціально-економічних проблем села;
- на зменшення рівня безробіття на селі та розширення кола самозайнятості сільського населення, особливо молоді; для прикладу: одне ліжко-місце забезпечує роботою у середньому 6-7 місцевих жителів;
- на розширення можливостей реалізації продукції особистого селянського господарства, причому реалізації її на місці;

- на покращання благоустрою сільських садиб, вулиць, у цілому сіл; стимулює розвиток соціальної інфраструктури;

- на відродження, збереження й розвиток місцевих народних промислів, пам'яток історико-культурної спадщини;

- на підвищення культурно-освітнього рівня сільського населення.

Явними перевагами сільського туризму є такі:

- не вимагає значних інвестицій і використовує переважно приватні джерела фінансування, які швидко окупаються;

- сприяння залученню іноземних і національних інвесторів у розвиток сільського туризму;

- створення умов для соціальної стабільності в сільських регіонах;

- розширення сфери зайнятості сільського населення й створення нових робочих місць;

- збереження й відродження в сільських регіонах культурної спадщини.

На Заході цей вид діяльності давно й успішно розвивається й приносить стабільний вагомий дохід сільському населенню поряд з основною діяльністю.

На сьогодні основними районами сільського зеленого туризму в Україні є Крим та Карпати. Особливо інтенсивно він розвивається в Карпатському регіоні — Івано-Франківській, Закарпатській і Львівській областях. Збільшується кількість «зелених» садиб у Чернівецькій та Волинській областях.

Україна вже розпочала свій шлях до світових стандартів сільського туризму, які існують у розвинених країнах. Державна Програма розвитку туризму на 2002 — 2010 р. визначає перспективу стрімкого підвищення ролі туристичної галузі в розвитку економіки й соціальної сфери України та надає пріоритетне значення розвитку в'їзного і внутрішнього туризму, як важливих чинників підвищення якості життя населення. Пунктом 55 цієї Програми

визначено для Держтурадміністрації, Мінагрополітики, Мінекоресурсів, Держпідприємництва, а також за згодою Спілки сприяння сільському зеленому туризму в Україні передбачено розробити окрему Програму розвитку сільського зеленого туризму в Україні. На жаль, це завдання досі ще не реалізовано [6].

Сільський зелений туризм — це реальна можливість диверсифікації сільської економіки, підтримання стійкого розвитку держави, збереження культурної та історичної спадщини. Але в Україні є вагомі перешкоди на шляху до розвитку сільського зеленого туризму, найбільшими з яких є несформованість сприятливого нормативно-правового поля, відсутність нормативного врегулювання статусу надавача його послуг, відсутність державної підтримки та брак інформації. Тому необхідно передусім здійснити законодавчо-нормативне врегулювання основ функціонування сільського туризму. Нині тільки окремі аспекти діяльності сільського зеленого туризму регулюються Законами України «Про туризм», «Про особисте селянське господарство», «Про підприємництво». Разом з тим, прийнята 19 вересня 2007 р. Кабінетом Міністрів України Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. [7], на жаль, не передбачає жодних заходів щодо розвитку сільського зеленого туризму.

Таким чином, комплексний і послідовний підхід до проведення регіональної політики в сфері розвитку сільського туризму приведе до рішення соціальних проблем населення в сільській місцевості, підвищенню рівня зайнятості й залученню до підприємницької діяльності незайнятих сільських жителів.

Слід відмітити, що в Україні програми, які стосуються фінансування інфраструктури сільської місцевості, здійснюються відповідно до законів України про державний бюджет на відповідний рік Законів України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про державну підтримку сільського господарства», «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», інших законодавчих актів [3]. Слід відзначити, що всі вони досить розрізнені, ними займаються переважно профільні відомства, між якими не завжди є ефективна співпраця. Наприклад, електрифікацією сільських районів займаються енергетичні компанії, водопостачанням — місцеві водоканали, телекомунікації й дороги — це компетенція Міністерства транспорту й зв'язку. Та навіть затверджені програми через істотне скорочення фінансування в селах практично не підтримуються, тому необхідно розробити антикризове вдосконалення програм, ураховуючи обмежені бюджетні можливості, і запровадити низку заходів.

Першочергові заходи (2010 — 2011 рр.):

— скорочення числа посередницьких ланок між сільгоспвиробником та кінцевим споживачем його продукції;

— стимулювання розвитку різноманітних видів не-сільськогосподарської діяльності та збільшення робочих місць на селі;

— заохочення молоді до організації та ведення фермерських господарств сімейного типу;

— упровадження енергозберігаючих технологій електрообігріву житлових приміщень замість газового опалення;

— забезпечення умов щодо формування й розвитку фізичної культури та спорту серед сільських мешканців;

— сприяння розвитку в сільській місцевості підприємств різних форм власності, що спеціалізуються на виробництві будівельних матеріалів;

— стимулювання збільшення обсягів виробництва й постачання на зовнішній ринок екологічно чистої органічної продукції особистими та фермерськими селянськими господарствами;

— створення туристично-рекреаційної мережі через розвиток особистих селянських господарств — «зелених» садиб;

— комп'ютиризація сільських навчальних закладів, їх доступу до Інтернету;

— створення позанавчальної виховної роботи в сільських навчальних закладах різного рівня з метою розвитку особистості учнів, їх громадянського, патріотичного виховання;

— формування системи пільгового кредитування молодих сімей на придбання товарів тривалого користування;

— удосконалення системи сезонного оздоровлення сільських дітей і молоді з метою охоплення всіх, хто цього потребує, поліпшення умов і якості оздоровлення;

— обов'язкове щорічне медичне обстеження, забезпечення суцільної диспансеризації всіх громадян на селі.

Стратегічні заходи (2011 — 2012 рр.):

— установа конкретних адресних заходів у кожному з сільських регіонів з урахуванням особливостей демографічних показників;

— залучення в сільське господарство капіталу підприємств, фінансових структур обласних та районних центрів;

— створення умов для ефективного використання трудового потенціалу людей пенсійного віку в сільській місцевості;

— підтримка державою професійно-технічних, середніх і вищих навчальних закладів для підготовки кадрів аграрного профілю;

— пільги та надання житла для молодих фахівців, які виявили бажання працювати на селі;

— відновлення дошкільних дитячих установ;

— створення районних центрів оздоровлення сільських жителів;

— налагодження організації обслуговування населення, включаючи торгівлю, громадське харчування, розширення послуг зв'язку;

— державне стимулювання ділової ініціативи населення за рахунок власних фінансових, майнових, трудових, інтелектуальних ресурсів регіону;

— реалізація на місці продукції особистого підсобного господарства, зокрема готових продуктів харчування;

— підвищення культурно-освітнього рівня сільського населення;

— максимальне об'єднання інтересів населення й підприємницької діяльності фізичних осіб з інтересами відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

— широке використання системи грантів для фінансування місцевих соціальних ініціатив, що дозволяє врахувати специфіку потреб населення й мобілізувати ресурси місцевих співтовариств;

— незалежний моніторинг програм сільського розвитку;

— державна та регіональна підтримка молодих фермерів.

Висновки. Посилення уваги до вирішення державними та регіональними органами влади основних соціально-економічних проблем життєдіяльності селян помітно покращить перспективи розвитку аграрного сектора вітчизняної економіки, сприятиме пом'якшенню наслідків і запобіганню відтоку працездатного та найбільш освіченого населення, зміцнить потенціал сталого розвитку України в цілому. Розвиток сільських територій є одним із найважливіших напрямів аграрної політики, спрямованої на підвищення життєвого рівня сільського населення, створення комфортних умов мешканцям українського села. Він передбачає якісні зміни й у продуктивних силах та виробничих відносинах, і в соціальному розвитку, забезпечуючи необхідний рівень життя, духовне збагачення, гармонійний розвиток людини.

Таким чином, вирішенням проблем соціально-економічного розвитку сільських територій мають займатися усі органи державної влади та місцевого самоврядування. Лише спільними зусиллями можливо створити умови праці та проживання людей у сільській місцевості відповідно до європейських стандартів, зберегти національну й мовну ідентичність, духовність, самобутність і культурні традиції українського села.

Література

1. **Шмідт Р.** Соціальний розвиток сільських територій / Р. Шмідт // Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України. — 2008. — № 9. — www.dorada.org.ua. 2. **Міністрство** аграрної політики. Офіційний сайт. — Режим доступу : — <http://www.minagro.kiev.ua>. 3. **Мельник Л.Ю.** Стан і перспективи розвитку аграрного сектору економіки України / Л.Ю. Мельник, Ю.Є Осацька // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2007. — №1. — С. 218 — 224. 4. **Павлов О.** Парадигма сільського розвитку / О. Пав-

лов // Економіка України. — 2006. — № 7. — С. 41 — 48. 5.

Полищук А. Американская мечта в украинских реалиях. Почему у нас ничего не получается с развитием инфраструктуры села? / А. Полищук // Электронная версия общественно-политического еженедельника «Киевский ТелеграфЪ». — 2009. — № 28 (478). — <http://telegrafua.com/478/economics/10098/>. 6. **Биркович В.І.** Сільський зелений туризм — пріоритет розвитку туристичної галузі України / В.І. Биркович // Стратегічні пріоритети : науково-аналітичний щоквартальний збірник. — 2008. — №1 (6). — С. 138 — 143. 7. **Про затвердження** державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 73. — С. 7.

Продиус О.І. Проблеми соціально-економічного розвитку сільських поселень та шляхи їх вирішення

Виявлено та проаналізовано основні проблеми соціально-економічного розвитку сільських поселень. Запропоновано комплекс заходів щодо покращення соціально-економічного стану сільських поселень.

Ключові слова: сільське поселення, криза, деградація села, соціально-економічний розвиток, інфраструктура.

Продиус О.И. Проблемы социально-экономического развития сельских поселений и пути их решения

Виявлены и проанализированы основные проблемы социально-экономического развития сельских поселений. Предложен комплекс мероприятий по улучшению социально-экономического состояния сельских поселений.

Ключевые слова: сельское поселение, кризис, деградация села, социально-экономическое развитие, инфраструктура.

Prodius O.I. The problems of sozial-economic development of rural settlements and the ways of their rise

The principal problems of sozial-economic development of rural settlements are analyzed. The complex of measures of improvement of sozial-economic development of rural settlements is proposed.

Key words: rural settlement, crisis, countryside decay, sozial-economic development, infrastructure.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2009 р.

Прийнято до друку 27.11.2009 р.